

Kepes Ferenc:

A tér kérdése.
Általános kérdések.

Korunk gondolkodása mélyreható átalakulások tüneteit mutatja, a kultúra minden terén. A tudományokban és művészetekben forradalmi irányzatok döngetik a régi világ kapuját. Az általános társadalmi forrongás is a gondolkodás gyökeres változására utal. Az exakt természettudományok sem vonhatták ki magukat az általános átalakulásból. A természet mélységei új alakba törnek.

A fizika már nem ismer térbetöltő anyagot. Maxwell, Thomson, Le Bon, Chwolson és mások, a legkiválóbbak kutatásai nyomán működésben oldódtak fel a merev térbetöltő atomok. A fizikai világ ma már pusztán sugárzásokból, hullámrendszerekből áll. Az erőcentrum örvénylésétől a fölületi keresztrezgésig pusztán működésekkel találkozunk már a természettudós. A test szilárdsága Le Bon szerint nem egyéb, mint az atomközi ervénylés sebessége. Ha nagy erővel lövelt vizsugarat kerdelek akarunk keresztülvágni, belétörük a kardunk. A merev ellenállás helyét a működés sebessége foglalta el. Az anyag meghalt. A holt atom ünnepi temetésben részesült: szétszóródott a sugárzások lángjában.

Az erőközpontok a környezetben és a véges kozmikus háttérbe lövelik sugaraikat. Minden test rádióaktív. Sugárzó. Az energiának egyrésze eképen menthetetlenül elvész és a fizikai világot a biztos hóhalál,

az entrópia fenyegeti. Az ítélet napjának ezt a törvényt Clausius födözte föl és Maxwell állapította meg végérvényesen. A nagy Le Bon korszakos munkájának mottója: "Minden elmulik, semmi sem születik."

Mint hogy a fizikai sugárzások végeredményben a világtér végtelenségében szóródnak szét, csak természetes, hogy korunkban új alakban merült fel a tér kérdése. Vajjon mi is ez a végtelen űr, ez az óriás koporsó, amelyben végleg elpihennek a fizikai világ minden hullámai? A fizikai ponyvairódalom igen szeretné az ő kedves világot a halálos ítélettől megmenteni. Kitálta, hogy az elveszett hő újra csak összeáll valahol a világűrben, új csillagködöket alkot, amelyekből ismét új világok származnak. Eképen az energia körforgása és a világ megmaradása biztosítva lenne. Ám ezek az ábrándozások még a tudományos hipotézis nevét sem érdemlik, mert számítás és kísérlet nem támogatják ezeket a jámbor óhajtasokat.

Aktuálissá vált tehát a tér kérdése úgy a természettudományban, mint a filozófiában. A fizikában a tér nem jelentkezik, nem mutatható ki. A modern fizika csak pontszerű erőközpontok, vonalszerű erőösszetevők és fölületszerű gömbrezgések alakjában ismeri a fizikai világot. Thomson habzó buborékhoz hasonlítja a világot, amely úgy uszik az ismeretlen valamin, mint a hab a tenger hullámain, Maxwell bebizonyítja, hogy az éter nem tölti be a teret és hogy az ellenkező föltevés durván

vét a számtan törvényei ellen. Einstein aktuálisan modern elmélete üres térről beszél, amelyhez a fizikusknak semmi köze. A fizika csak relációkat állapíthat meg, csak kölcsönös viszonylatokat, amelyek az egyes fizikai történések vonatkozását jellemzik. Az abszolút térnek a fizikai világban való föltételezése a csillagászat számításaiban hibákat okozott, amelyeket a Lorenz-Einstein elméletnek sikerült korigálnia.

A modern természettudomány e megállapításainak tökéletesen megfelelnek érzékszerveink adatai. Az izlés, szaglás és hallás homályos, pontszerű átélések. ~~sének~~. Térbeli adatokat nem nyújtanak. Magasabbrendű érzékszerveink a látás és a ~~széltapintás~~ ~~már~~ irányokat is jeleznek, amde ugyancsak nem jutnak túl a fölületszerű, adatok tapasztalásán. Optikai képünk pusztán felületet mutat, azon vonalakat és színfoltokat, határolásokat és árnyalatokat, egyebet semmit. Optikai képünk tárgyszerűen ezért állítható elő felületen, fényképezés vagy festés útján. A teret a mélységeit nem látjuk szemünkkel. Az átlátszóban semmit sem látunk. A csecsemő kapkod a hold után. Az operált vak egy felületen lát mindent és a térben nem tud eligazodni. A térbeli tájékozódás nyilván szerves természetünk dolga, képzeletünk működése, ezt pedig gyakorolnunk kellett az egyéni, sőt már a történelmi fejlődés során, hogy a látás nyújtotta fölületszerű adatokat célszerűen egybekapcsoljuk és kitöltsük. A tapintással sem állunk jobban. Csak

fölületet tapintunk. Tapinthatjuk a fölület érdeességét,

simaságát, melegét, keménységét és irányváltozásait.

Ha meg akarjuk tudni, mi van a felület alatt, metszést vagy törést kell végeznünk a tárgyon. Ezzel pedig ugyancsak nem jutottunk a háttérhez, hanem pusztán új fölülethez. Találónan nevezi tehát a nép nyelve ezt a világot árnyékvilágnak és a magyar nyelv géniusza ezuttal is bölcsesebbnek bizonyult Hegelnél, Machnál, vagy Bergsonnál ezeknél az ünnapelt filozófusoknál, akik azt képzelik, hogy a teret látják, vagy tapintják.

A tér kérdése tehát alapjában nem is tartozik a természettudományra, sem az érzések világára. Ezekre csak véges és mérhető formák tartoznak. A tér pedig végtelen. Tulesik a fizika világán, valójában tehát csak a metafizikának lehet tárgya.

Kant az első metafizikus, aki tárgyszerűen, az érzékek adataival és a halála után fölvirágzott természettudománnyal legszebb összhangban megállapította, hogy a tér és az idő nem a külvilág, hanem intellektusunk formái. A tér csak benső tudatunkban van meg. Saját működésünk a tér. Kant azonban nem vonta le nagy jelentőségű fölfedezésének következményeit. Nem bizott komolyan saját meglátásában. Meghökken a nagy problémától, miképen fér el a tér végtelen tudata a véges emberkoponyában. Ebben az ingadozásában ellentmondóan

oldotta meg a kérdést, úgy, hogy a végtelen tér, amely szerinte egyedül a mi belső tudatunkban van meg, valami misztikus formában mégiscsak kívülünk terjed, túl minden csillagvilágokon, és mi épen csak hogy tudunk róla. Az ellentmondás nyilvánvaló, mert hiszen mi épen csak tudunk a térről és ezen a belső tudaton kívül a külső világban Kant szerint sem tapasztalható a tér. Kant tehát a külső térrel olyan jelenségről beszél, amit saját álláspontja szerint semmiképpen sem tapasztalt. Vagyis arról tanuskodik, amit nem látott. Hiába, a filozófiának általános betegsége az, hogy rendszerébe csak ellentmondás útján szoríthatók a tények.

Adolf Lasson, a nemrég elhunyt kiváló berlini költő-filozófus előtt már világosabban bontakozott ki a tértudat végtelensége. "A nagyság eredete" című szonettjében arra figyelmeztetk bennünket, hogy ne csodáljuk a csillagvilágok nagyságát, mert saját belső nagyságunk az, amit a külvilágba vetítettünk. Bevilágunknak végtelensége külső alakban terjed az önmagára még nem eszmélt ember előtt.

A létért való küzdelem évezredek súlyos harcai alatt megszokta az ember, hogy tekintetét kifelé fordítsa, a külső természet felé, amelyet ismernie és legyőznie kellett, hogy veszélyeit elkerülje és működéseit felhasználja. Ebben az atavisztikus egyoldalúságában messze

került önmagától, korunkban tán messzebb, mint a törté-
nelemben valaha. Az ember ^{ma} már mindent jobban ismer, sem-
mint önmagát. Vajjon mikor teljesül majd a Sokrates nagy
követelése? Sejti-e korunk embere, micsoda gazdag tárnák
hevernek kiaknázatlanul, milyen végtelen horizontok ter-
jengenek látatlanul még fölödözetlen belső világába?

Amig künn keressük, nagy skatulya a tér, a-
melyben a teremtet világok mozognak. Természettudomá-
nyos képtelenség, létező semmi, semmitmondó köznapiság,
óriás üresség. De vajjon semmis, köznapiság és üres marad-e
akkor is, ha belső sajátunkként birjuk a végtelent? A
leggazdagabb táj is sivár és szintelen egyhangúságban
terül el a léghajós számára, ha magasan száll fölötte,
de eleven gazdagságában bontakozik ki, ha alászáll a
mélységbe. Bizonyos, hogy belvilágunk feneketlen mély-
sége a sivár pusztaság tere, a nagy semmi, amig távol
állunk tőle.

Ámde Goethe Faustja, az ébredező modern em-
bernek ez a hatalmas szimbóluma már ebben a nagy semmiben
keresi a mindent: az eleven és végtelen gazdagságot.
